

Factors de risc en la transformació de víctima a victimari

Estudi de victimaris penats per homicidis dolosos al Centre de Reinserció Social Estatal #3 de Ciudad Juárez, Chihuahua

Esteban Buch

Recepció: 09-04-2018 / Acceptació: 25-05-2018

Resum

Aquest estudi pretén reflectir la realitat trobada en la present investigació com a part dels projectes que FICOSEC Chihuahua emprèn des de l'Observatori i Prevenció de violència. El problema que motiva la recerca és el trasllat del paper de víctima a victimari i els factors de risc que el promouen per part de joves que han patit algun fet violent de forma directa (violència intrafamiliar, etc.) o indirecta. Les preguntes de recerca que es planteegen en aquest estudi són concretes: Quins són els factors de risc que porten a una persona a ser victimari? És el context violent un detonant d'un paper de victimari? Què porta a un jove que ha estat víctima a ser victimari? Aquesta recerca cobra importància ja que la delinqüència per homicidis dolosos involucren cada vegada més població més jove.

Paraules clau

Victima, Victimari, Factors de risc, Reinserció social, Justícia restaurativa, Prevenció d'addiccions

Factores de riesgo en la transformación de víctima a victimario

Este estudio pretende reflejar la realidad encontrada en la presente investigación como parte de los proyectos que FICOSEC Chihuahua emprende desde el Observatorio y Prevención de violencia. El problema que motiva la investigación es el traslado del rol de víctima a victimario y los factores de riesgo que lo promueven por parte de jóvenes que han sufrido algún hecho violento de forma directa (violencia intrafamiliar, etc.) o indirecta. Las preguntas de investigación que se plantean en este estudio son concretas: ¿Cuáles son los factores de riesgo que llevan a una persona a ser victimario? ¿Es el contexto violento un detonante de un rol de victimario? ¿Qué lleva a un joven que ha sido víctima a ser victimario? Esta investigación cobra importancia ya que la delincuencia por homicidios dolosos cada vez más involucran a población más joven.

Palabras clave

Victima, Victimario, Factores de riesgo, Reinserción social, Justicia restaurativa, Prevención de adicciones

Risk factors in the Transformation from Victim to Victimiser

This study aims to reflect the reality found in the present research project conducted under the auspices of FICOSEC Chihuahua and its Observatory and Prevention of Violence. The issue that prompted the research is the transfer of roles by which victims become victimisers and the risk factors that contribute to this process in young people who have suffered from violence, either directly (e.g. violence within the family) or indirectly, and the questions asked in the research study are concrete: What are the risk factors that lead a person to victimise another? Is the violent context a trigger for the role of victimiser? What leads a young man who has been a victim to be a victimiser? This research is important because of the increase in homicides involving ever-younger members of the population.

Keywords

Victim, Victimiser, Risk factors, Social rehabilitation, Restorative justice, Addiction prevention

Com citar aquest article:

Buch Sánchez, Esteban (2018).
Factors de risc en la transformació de víctima a victimari.
Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 69, 181-199

▲ Plantejament del problema

“El poder de la violència no només s’evidencia en l’acte, sinó en les marques perpètuas que deixa, en els continguts que diposita en el cos i les estructures socials, i en els referents inesborrables que incorpora.”

Lacan, 2009

Antecedents

Per donar el pes suficient a aquest informe de recerca¹, cal esmentar que la temàtica a investigar en aquest estudi no és nova, ha estat àmpliament estudiada al llarg dels anys i estesa a tot el context llatinoamericà.

Cal dir que s’ha concentrat la recerca d’antecedents metodològics i d’investigació només al continent llatinoamericà, ja que si s’hagués estès es podria haver creat una barrera cultural que allunyaria els exemples del context en el qual es vol realitzar la recerca.

Principalment, tots els estudis observats sobre víctimes i victimaris estan relacionats amb els moviments armats d’escamot a Amèrica del Sud o relacionats amb el món de les bandes de carrer. A continuació s’exposen alguns estudis afins per poder conèixer com ha estat tractada aquesta problemàtica i què se’n sap, per tal de delimitar el problema.

Un dels estudis rellevants que es troben sobre aquesta temàtica té com a marc el conflicte armat a Colòmbia. L’estudi que es realitza a la recerca *El intersticio de la víctima-victimario: un análisis de los procesos de subjetivación de cuatro desvinculados de grupos armados en Colombia* d’Amador-Baquiro (2010) tracta la relació íntima entre víctima i victimari des de la construcció narrativa d’exintegrants d’un conflicte armat. En aquest estudi, es fa referència a la importància del context sociocultural i del pla psíquic per discernir les causes d’aquest trasllat de rols.

Estudis similars es troben justament en el mateix conflicte armat colombià. En aquest cas, Aristizábal, Palau, Madariaga, Osman, Parra, Rodríguez i López realitzen un estudi sobre els *Síntomas y traumatismo psíquico en víctimas y victimarios del conflicto armado en el Caribe colombiano*. En aquest treball s'estudia l'efecte i l'impacte psicològic causat a les persones per una experiència violenta en el marc del conflicte intern colombià des de les víctimes i victimaris, i també es fa l'estudi i comparació dels actes que els subjectes van realitzar en estar exposats o participar de manera activa en els grups armats il·legals en combats i derivats ocorreguts en algunes regions del Carib colombià (Aristizábal, *et al.*, 2012).

Trobem estudis sobre aquest traspàs de rols fora dels conflictes armats en estudis directament relacionats amb víctimes de violència intrafamiliar i que repliquen aquests patrons viscuts un cop arriben a l'ús de raó. Hi ha l'exemple de *De víctima a victimaria: la mujer en la crianza de los hijos* (Bautista, 2016). Aquest estudi, basat en teoria ecològica de Bronfenbrenner, cerca problematitzar concepcions sobre les dones víctimes de violència, pobresa i exclusió, que una vegada adquireixen el rol matern repliquen en els seus fills les conductes apreses en els diferents sistemes que les van afectar. I en la mateixa línia, es troben estudis semblants també relacionats amb actes de violència en el si de la família, com *Violencia filio-parental: De víctima a victimario* (Egea Garavito, 2014).

Per tant, després de la recerca d'investigacions directament relacionades amb la proposta d'aquest treball, es conclou que no hi ha disponibilitat extensa d'estudis sobre els factors de risc concrets que porten a una víctima (manifestada de qualsevol manera) a ser victimari des de la veu dels principals actors.

Problema de recerca

El problema que motiva la recerca és el trasllat del paper de víctima a victimari i els factors de risc que el promouen per part de joves que han patit algun fet violent de forma directa (violència intrafamiliar, etc.) o indirecta, com la pèrdua d'un familiar o conegut per un acte violent o testimonis d'actes violents pel context.

Preguntes de la recerca

A continuació s'exposen les preguntes que orienten la recerca:

- Quins són els factors de risc que porten a una persona a ser victimari?
- És el context violent un detonant d'un paper de victimari?
- Què porta un jove que ha estat víctima a ser victimari?

Justificació

Aquesta recerca pren importància a causa de la manca d'estudis que tractin des de la primera persona quin és el motiu del traspàs del paper de víctima a victimari. La idea d'aquest estudi no és només reflectir un informe de recerca sobre una temàtica rellevant, sinó també que se'n puguin desprendre recomanacions multidisciplinàries que puguin mitigar l'impacte d'aquesta problemàtica. Aquestes recomanacions no estaran orientades a un disciplina en concret, sinó que estaran dissenyades perquè diferents disciplines puguin prendre un paper participatiu en el treball amb aquesta realitat.

És necessari que es posi en marxa aquesta recerca ja que la delinqüència per homicidis dolosos cada vegada més involucren població més jove. A Mèxic, el fenomen de violència homicida és una constant en els últims vint anys, i es presenta majoritàriament en joves d'entre 20 i 29 anys segons *México Social*. A nivell estatal, Sinaloa i Chihuahua són els estats amb una major taxa d'homicidis. Tal com detalla aquest mitjà:

“Els joves són víctimes i victimaris, ja que reproduïxen patrons de conducta que al seu torn limiten les seves oportunitats; més encara en períodes de crisi econòmica i d'increment del clima de violència urbà i nacional, les activitats delictives apareixen de seguida. Viure en un barri o una ciutat amb una quantitat enorme, intensa i contínua d'accions il·legals afecta les relacions personals i fa més vulnerables els joves. Així, la condició social és alhora causa i conseqüència de la qualitat deplorable de vida de la joventut, i condueix a crisis de pertinença i al distanciament respecte a les institucions, la qual cosa repercutirà en la consolidació d'un règim democràtic.” (Alvarado Mendoza, 2013)

Prevenir i resanar una situació dolosa tant per a víctimes com per a victimaris, aquí rau la importància d'aquesta recerca. Però per actuar, primer cal conèixer.

Objectius

Objectiu general de la recerca

- Conèixer quins són els factors de risc que porten una persona a ser víctima i, consecutivament, a ser victimari. Això amb el propòsit d'emanar diferents recomanacions de prevenció i intervenció sobre aquesta problemàtica.

Objectius específics

- Conèixer des del testimoni personal de victimaris quines són les causes d'un delictes.
- Analitzar el discurs de protagonistes per comprendre la construcció que es té sobre el delictes.

Marc conceptual

Actualment, les línies teòriques i metodològiques referides a aquesta qüestió estan ben definides sobre un mateix marc. Predominantment, es troben estudis fonamentats en la teoria ecològica de Bronfenbrenner, des d'una perspectiva sistèmica del problema i des de l'anàlisi d'autors com Martín-Baró, Foucault i Wernicke, entre d'altres.

Cal destacar que la concepció de violència per a aquesta recerca no és únicament unilateral. S'entén que la violència ve propiciada per diferents factors. Tal com afirma Niño (1998), la violència no pot limitar-se només a un context de conflicte bèl·lic. Cal que es reconeguim la desigualtat social i l'extrema pobresa com a elements de major violència que afecten la vida de més persones. “La violència quotidiana esdevé un factor d'aprenentatge en el procés de transformació del subjecte humà en ésser social, aspecte que té a veure amb l'aparició de la identitat, donada a partir de la relació establerta pel subjecte amb la cultura” (Niño, 1998).

Altres autors defensen la idea que una conducta violenta en una persona que és víctima (directament o indirectament) té a veure amb l'exposició permanent al patiment des de la infància. Aquesta exposició produeix efectes severos en la salut mental i en l'esquema cognitiu de les víctimes directes o víctimes com a espectadors. Bautista (2016) afirma que aquesta exposició influeix de forma determinant en el procés de persones per convertir-se en adults amb responsabilitats cap a altres persones, replicant la violència en la seva família i entorn social mediat o immediat. Aquesta idea és recollida en aquesta recerca.

Autors com Bronfenbrenner recullen que l'espiral de violència s'ha de revisar entre la interacció del subjecte amb el seu entorn. El model ecològic d'aquest autor planteja que “una persona està immersa en una sèrie de sistemes en el qual interactua directament o indirectament, de manera que aquesta perspectiva és útil per analitzar l'aprenentatge i repetició de la violència de la qual és víctima i després victimari” (Bautista, 2016). Des de la teoria ecològica s'estudien les categories sistèmiques que abasten el subjecte a nivell individual, familiar, cultural, social i històric, i que seran determinants en la construcció de les seves característiques psicosocials i comportamentals. En aquesta recerca es parteix d'aquesta perspectiva.

Segons l'OMS (2014), els factors de risc més comuns que se solen presentar perquè es dugui a terme una agressió i perquè una persona es converteixi en víctima són:

- Les dificultats econòmiques, socials i de gènere.
- La manca d'habitatge adequat o de serveis de suport a les famílies i les institucions.
- Nivells elevats d'atur o pobresa.
- Disponibilitat fàcil d'alcohol i drogues.
- Polítiques i programes insuficients de prevenció del maltractament, la pornografia, la prostitució i el treball infantil.
- Els càstigs físics o la rigidesa dels papers assignats a cada sexe.
- Les polítiques socials, econòmiques, sanitàries i educatives que generen males condicions de vida o inestabilitat o desigualtats socioeconòmiques.

Aquests factors es faran servir de referència per a la present recerca.

Les propostes metodològiques que es troben en estudis que fan referència a víctimes i victimaris són, pràcticament en la seva totalitat, de caràcter qualitatiu. Essent així, molts autors incorporen diferents estratègies de recollida de dades. Visites domiciliàries, observació participant, etc. Però la tècnica que més es reflecteix en aquest tipus d'estudis són les històries de vida.

Metodologia

Per parlar de com es desenvolupa la metodologia, primerament cal definir el marc en què es realitza. La recerca realitzada sobre aquesta temàtica es porta a terme en el CERESO² Estatal #3. Aquesta institució conté a dia d'avui, segons les xifres atorgades per la institució, prop de tres mil interns. El centre compta amb certificacions nord-americans que avalen els processos penitenciaris i és actualment un dels penals amb més certificacions internacionals del nord de Mèxic.

Per a la recerca, un nombre tan gran de població reclosa complica l'aplicació dels processos de recollida de dades, de manera que es decideix reduir la mostra. De forma fortuïta, el penal es troba realitzant un procés de recopilació d'informació d'interns alhora que es dona inici a la recerca en aquesta institució. A causa de la metodologia ben definida del CERESO i del poc temps requerit per a la seva aplicació, es decideix desenvolupar la recerca basant-se directament en la metodologia del penal. L'expliquem a continuació.

Metodologia centrada en els interns

El COCyT és el Centre d'Observació, Classificació i Tractament que opera des de diferents disciplines a l'interior del penal. Aquest organisme està compost per l'àrea de Treball social, Psicologia i Criminologia. Aquest és el encarregat de, des de les branques professionals abans esmentades, classificar l'intern segons el delictes, grup delictiu, segons les seves condicions socials i factors psicològics per poder, així, emanar una proposta de tractament de reinserció per a l'intern.

El COCyT recapta aquesta informació de forma constant, ja que cada nou ingrés implica actualitzar o crear dades per poder elaborar la proposta de tractament. Treball social recull informació sobre la base d'un diagnòstic social, Criminologia realitza la recerca d'informació des dels factors que envolten el delictes comès i Psicologia sol·licita les descripcions escrites pels interns dels fets per poder avaluar i dos dibuixos per a interpretar.

A causa de la sobrecàrrega de treball dels professionals d'aquest organisme, no es va poder actualitzar ni obrir expedients en temps i forma dels nous interns que van ingressar des de l'1 de gener del 2017. Atès el retard que pateix el COCyT, fruit del baix volum de personal per a aquesta tasca, a principis del mes de juny van començar les tasques de recollida d'informació dels nous interns que no havia pogut observar i classificar. En el moment en què comença la tasca del COCyT, coincidint amb l'inici d'aquesta recerca, hi ha 291 interns de nou ingrés. Com que el volum d'interns pendent de tractament és molt alt, Criminologia implementa un projecte que pugui agilitzar la recollida d'informació.

El format per recollir informació és el següent: s'habilita la capella del penal, que té capacitat per a 50 persones i es programa de forma diària l'aplicació d'estudis de cada disciplina a un nombre d'interns que no supera els 25. D'aquesta manera s'aconsegueix finalitzar la recollida de dades dels interns la primera quinzena de juliol d'enguany.

La forma de treball d'aquesta recerca se suma a la del COCyT. Durant el procés d'aplicació d'estudis s'acompanya els professionals del penal i s'assisteix els interns que no puguin o no sàpiguen completar l'estudi. Un cop s'obtenen tots els estudis de les àrees disciplinàries es continua amb la classificació d'aquests perfils.

A causa del gruix de la població reclusa amb informes d'aquest tipus, per a aquesta recerca es decideix estudiar i enfocar-se únicament i exclusivament en els casos de nou ingrés. Aquesta selecció es justifica en el fet que els casos estan localitzats temporalment, i són interns processats per un acte delictiu recent. El caràcter recent de l'acte delictiu permet conèixer amb més precisió què va ser allò que el va provocar. Per tant, el nombre de població a estudiar en aquesta recerca són 291 interns.

Amb els perfils ja ubicats a cada àrea es decideix filtrar els estudis per delictes, ja que la tipologia de delictes que interessa a la recerca és la d'homicidi. Després del filtratge, es determina que la població reclusa de nou ingrés des de l'1 de gener de 2017, amb delictes tipificats d'homicidi, és de 59 persones. Encara reduint la mostra, cal filtrar més per poder precisar en l'estudi. El següent filtre que es du a terme es realitza en base a una de les preguntes que reflecteix de manera exclusiva l'estudi criminològic. La pregunta que es realitza en aquest estudi s'especifica de la següent manera: algú de la seva família ha mort de forma violenta? Com que es vol conèixer què és el que porta una víctima a ser victimari, es realitza el filtre amb aquesta pregunta sobre els 59 seleccionats del primer filtre. Un cop seleccionades les persones que han patit una pèrdua de forma violenta, la mostra d'estudi queda reduïda a 25. Aquests 25 corresponen a les persones que es troben recloses per delictes d'homicidi però que, abans del seu acte delictiu, van ser víctimes d'un acte delictiu similar.

Atès que l'estudi criminològic és l'únic que reflecteix aquesta qüestió, s'estipula realitzar una anàlisi exhaustiva d'aquests 25 estudis emprant com a eix principal la Criminologia. De la mateixa manera, i per fer més complet l'estudi, es revisen els estudis paral·lels de les diferents àrees disciplinàries per poder obtenir una visió panoràmica de quins són els factors de risc que detecten totes les professions implicades en el procés de classificació i tractament.

Metodologia centrada en els professionals

De forma paral·lela a aquests estudis, es realitzen tres entrevistes als responsables de cada àrea disciplinària del COCyT per obtenir informació especialitzada sobre els factors de risc que porten a una víctima a reproduir violència. A aquests professionals se'ls realitza una entrevista estructurada que té el següent guió:

1. Com defineix la seva disciplina a una víctima? Hi ha tipus de víctimes? Com s'arriba a ser víctima?
2. Com defineix la seva disciplina a un victimari? Hi ha tipus de victimaris?
3. Què et porta a ser víctima?
4. Què et porta a ser victimari?
5. Hi ha relació entre una víctima i un victimari que ha patit un episodi de violència?
6. Quins són els factors de risc?
7. Quin és el perfil comú d'un homicida?
8. Quin percentatge de víctimes d'homicidi són, després, executors d'aquest delictes?

Les entrevistes realitzades a aquests professionals són transcrites i analitzades per poder comparar i contrastar la informació brindada amb la que els interns reflecteixen en els seus estudis de nou ingrés.

Anàlisi i resultats

Cap professional de les professions recollides pel COCyT no pot assegurar la connexió directa entre víctima i victimari, però sí quins són els agreujants que poden detonar aquest acte delictiu. Després de la revisió i contrast de la informació brindada en els estudis de Criminologia i Treball social, es detecten els següents factors de risc que poden incidir en el canvi de víctima a victimari i que poden fer incrementar el risc de la comissió d'aquest delictu.

Factor de risc fruit del desenvolupament de la infància

En aquest apartat s'esmenten les dades més rellevants i que més predominen en la mostra d'estudi.

Abandonament de l'escola

De les 25 persones que van ser seleccionades per a la mostra sota el perfil requerit, 16 asseguren haver abandonat l'escola abans de la secundària. No sempre hi ha una connexió directa entre el delictu i la cultura pròpia d'una persona, però sí que és cert que la transmissió d'una gran part dels valors cívics que avui en dia imperen en la societat es traspassen o s'ensenyen en l'àmbit educatiu. L'abandonament de l'escola pot suposar una desensibilització abans de la vida en comunitat, i pot fer perdre valors com el respecte al proïsme, treball en equip o treball col·laboratiu, etc. De la mateixa manera, la deserció escolar pot repercutir directament en el desenvolupament evolutiu de la persona, sobretot per les alternatives d'oci i temps lliure que es puguin gestionar lluny d'una institució educativa. L'escola, no només en la seva funció acadèmica (que també) sinó també en la seva funció educativa (*ducere - educare- educere: guiar o conduir*), és un gran element que treballa a favor de la prevenció, ras i curt, de qualsevol manifestació simptomàtica d'un problema de desenvolupament, com pot ser el cas d'una víctima indirecta d'homicidi. Tota simptomatologia expressada de qualsevol manera sempre serà detectada en un primer moment a l'escola, sempre que la persona ocupi el seu temps en la institució. Per tant, es pot determinar que la deserció escolar sí que és un factor de risc.

Vagància (més coneguda a Espanya com “ociositat”)

Després de la revisió dels estudis, la vagància és un dels factors de risc en el desenvolupament de la infància que té més presència en la mostra seleccionada. 13 persones d'una mostra de 25 diuen que és la vagància un dels elements clau en el seu desenvolupament. L'ociositat o la ganduleria no són en si factors que puguin propiciar un acte delictiu, però quan es parla de persones que han patit un fet traumàtic s'està parlant en uns altres termes. És de vital importància insistir en una sana ocupació de l'oci i del temps lliure. Persones que han patit una pèrdua i que no reben atenció, suport, disposen de massa temps lliure, no tenen feina ni desenvolupen un ofici o no disposen d'un mínim de mitjans de subsistència, es troben plenament exposades a la pròpia alienació, a un mal tractament del procés de dol, a una mala i insana ocupació del seu temps lliure o a un mal ús del seu oci, per mitjà del qual es busca satisfer de forma esporàdica un sentiment que requereix un ardu treball i seguiment professional.

Bandes de carrer

Aquests moments de desatenció o ociositat, aquest mal plantejament de les alternatives d'oci, moltes vegades són les circumstàncies desitjables que fan servir les bandes de carrer per a la captació de membres. No és un factor rellevant en el que s'ha reflectit en els estudis però 4 persones de les 25 que componen la mostra d'estudi diuen que pertanyen a bandes de carrer, la qual cosa té una lectura preocupant ja que els delictes d'homicidis que socialment són atribuïts a bandes de carrer en aquesta recerca té un percentatge molt reduït. Per tot el que s'ha esmentat, la vagància en qualsevol de les seves expressions (ociositat o ganduleria) pot constituir-se com un factor de risc de la comissió d'un delicte en persones que han patit una pèrdua o hagin estat víctimes indirectes d'homicidi.

Factors de risc fruit del consum d'estupefaents i altres substàncies addictives

Un dels factors més rellevants i que més presència té en la mostra d'estudi és el consum d'estupefaents i altres substàncies addictives. Aquest factor s'indica com a rellevant ja que, en la narració del delicte comès per cada integrant de la mostra, tots manifesten haver estat sota el consum d'aquestes substàncies durant la comissió del delicte. De la mateixa manera, es considera factor de risc no perquè s'hagi fet ús d'aquestes substàncies en el moment de la comissió del delicte, sinó perquè el consum comença en edats primerenques i que tendeixen a coincidir amb el moment en què van ser víctimes indirectes d'un delicte d'homicidi. Per tant, cal ressaltar el consum d'aquestes substàncies. L'edat mitjana de la població que compon la mostra

és de 27,5 anys, essent 38 anys la màxima i 19 anys la mínima. A continuació es presenten quines són les substàncies més consumides entre la població d'estudi, indicant el nombre de persones consumidores i l'edat mitjana d'inici del consum.

- Alcohol: Després d'analitzar tots els estudis, es conclou que és l'alcohol la substància més consumida per la població que compon la mostra d'estudi. Un total de 16 persones de 25 declaren consumir alcohol, essent l'edat mitjana d'inici els 15 anys.
- Cocaïna: En aquest ítem, 10 dels 25 integrants de la mostra d'estudi declaren ésser assidus al consum d'aquesta substància. L'edat mitjana d'inici del consum és de 17 anys.
- Marihuana: El consum de marihuana s'eleva per sobre del de la cocaïna. 12 persones de les 25 que componen la mostra d'estudi consumeixen aquesta substància, essent els 13 anys l'edat mitjana d'inici de consum.
- Inhalants: Aquesta és la substància que menys es consumeix en relació amb les altres, però amb tot hi ha evidència del seu consum. 5 persones de 25 diuen haver consumit inhalants, essent l'edat mitjana d'inici del consum 15,5 anys.
- Tabac: Possiblement no tothom consideri un factor de risc substàncies com el tabac, però cal esmentar que poques substàncies com la nicotina provoquen més addicció. El tabac, juntament amb la cocaïna, amfetamines i drogues de síntesi, es considera una droga estimulants o un psicoanalèptic, que es caracteritza per excitar l'activitat nerviosa i incrementar el ritme de les funcions corporals. Per tant, cal esmentar el tabac com a factor de risc. 12 persones de les 25 que componen la mostra consumeixen alcohol, i l'edat mitjana d'inici del consum és 19,5 anys.

Factors de risc expressats pels professionals

Després d'analitzar les entrevistes realitzades als professionals del COCyT, es poden determinar quins són les factors de risc detectats per aquests professionals, dividint els factors de risc segons la disciplina de Psicologia, Criminologia i Treball social. En aquest apartat es destaquen els punts rellevants que afecten directament la recerca i el seu objectiu.

Treball social

Per als professionals del treball social que desenvolupen la seva tasca en el COCyT, victimari és aquell que fa ús de la violència a causa de dos vessants: o perquè sap que està fent ús de la violència o perquè la va viure i va veure violència. Un exemple d'aquest últim són els infants que neixen i creixen a l'interior d'un penal i que, amb això, normalitzen la victimització i es mimetitzen.

Per als treballadors socials del penal, allò que et porta a ser victimari és una necessitat o un modisme, com ara la narcocultura. Reptar l'autoritat, el govern, etc., són elements que des de la cultura s'incorporen a la vida de les persones.

Asseguren que hi ha una connexió entre una víctima que després victimitza que es troba directament lligada a la forma de vida de la persona. La connexió que porta una víctima a ser victimari és la sacietat o l'impuls. Si es pateix un homicidi, es busca saciar-lo.

Els factors de risc que es detecten des del Treball social en relació amb la població d'estudi d'aquesta recerca són els següents:

- Els traumes generats per un acte violent no són tractats de forma efectiva.
- Hi ha un alt percentatge d'impunitat davant d'aquestes situacions violentes.
- El procés judicial és lent i allarga el dolor i revictimiza la víctima (victimització secundària).
- Atès que el sistema judicial mai no satisfarà de tot el desig de la víctima, es genera i/o incrementa un desig de venjança, que no sempre se salda amb l'agressor inicial. Es busca saciar la deficiència que va deixar l'experiència com a víctima.
- Finalment, ja que el sistema judicial funciona d'una manera lenta, un factor de risc és el desenvolupament en la víctima de la síndrome del justicier.

Per als treballadors socials del centre, davant de la pregunta de quin és el percentatge de víctimes d'homicidi que es converteixen en executores d'aquest delicte, el percentatge oscil·la en un 50%. Això és degut a una qüestió cultural.

Criminologia

Per al Departament de Criminologia del penal, la definició de victimari coincideix amb la que atorguen els treballadors socials. Com a professionals de criminologia conceben que el que pot portar una persona a ser victimari poden ser diferents trastorns psicològics però, en essència, és l'entorn el que més es destaca com a factor que propiciï violència. No només l'entorn en termes comunitaris sinó, més aviat, qui i com s'ha criat aquesta persona. Un altre element que es destaca com a factor és la manca d'educació. Finalment, l'egocentrisme i el narcisisme són elements que es destaquen com a factors que potencien una agressió.

A diferència del Treball social, el Departament de Criminologia descarta una connexió directa entre víctima i victimaris. Això s'argumenta amb la premissa que el delicte és una cosa molt personal i en la seva comissió hi

ha una intencionalitat pura. No sempre el delictes fomenta el delictes. Però, quan parlem d'homicidi, la cosa és diferent, perquè en general aquest tipus de delictes es du a terme amb dolo (amb intenció), i crea en les víctimes un sentiment inconscient o conscient de venjança i una alteració exacerbada de les emocions.

Els factors de risc que poden portar una víctima indirecta d'homicidi a ser victimari estan relacionats amb les emocions bàsiques de l'ésser humà:

- La ira.
- D'altra banda, per a aquesta disciplina la gènesi del delictes rau en la infància i en el desenvolupament de la persona. Si una persona es desenvolupa envoltada de violència i pateix violència, és molt probable que pugui replicar-la i fins i tot perfeccionar-la.
- Però el que més es destaca, per sobre de tots els factors de risc, és la nul·la atenció al dol de les víctimes. Tot i els programes existents que avui operen a favor de les víctimes d'homicidi, el tractament i l'atenció del dol s'ha de millorar, segons els professionals del centre. La ferides creades per la violència que no són tancades sempre tornen a sagnar.

Finalment, cal destacar que el Departament de Criminologia del penal, a diferència del Treball social, considera que el percentatge de víctimes que es tornen victimaris pel fet d'haver patit un delictes, en aquest cas d'homicidi, oscil·la en un 20%.

Psicologia

Per al Departament de Psicologia i seguint la línia de les disciplines anteriors, el victimari és la persona que agredeix i violenta els drets d'uns altres, ja sigui de forma física, moral i en les seves propietats.

Allò que pot portar una persona a ser victimari segons aquest Departament són les condicions de vulnerabilitat de les seves víctimes, ja que molts diuen que algú "li ho va posar fàcil" al victimari. Però aquesta perspectiva de vulnerar l'altre neix sota una educació d'agressió als altres, possiblement inculcada o vista en el si de la família. Generalment, en aquest tipus de perfil, els factors de risc s'associen amb una distorsió dels valors i amb una manca de consciència del dolor aliè. El ressentiment o un sentiment de venjança pot portar-te a ser victimari.

Per a aquesta disciplina sí que hi ha una connexió entre víctima i victimari. Quan es comet un homicidi amb dolo (amb intenció), els damnificats inconscientment o conscientment busquen venjança. Tal com es diu a l'entrevista: "És important que qui caça dimonis no es converteixi en un d'ells". Un homicidi, amb l'energia desbordant que genera, pot desencadenar un altre homicidi.

Els factors de risc que assegura aquesta disciplina tenen relació amb l'àrea emocional de la persona afectada. El fet de perdre algú per homicidi és un esdeveniment traumàtic. Aquest esdeveniment és una sobreexposició emocional que es desborda en actuar de forma impulsiva. L'impuls és mitigar el dolor buscant el culpable. Això minimitza el judici i la raó.

Un altre dels factors de risc és la gran desatenció de les víctimes indirectes. La premsa i les autoritats ràpidament obliden les víctimes passades i, quan no es dóna una atenció (no mediàtica exclusivament) institucional adequada o mínima s'aguditzava encara més el trauma viscut. Tal com diuen a l'entrevista: "Un trauma és com una estella. De vegades fa mal, de vegades no, però hi és. I aquests esdeveniments reneixen sempre".

Finalment, a diferència de les altres professions, el Departament de Psicologia considera que el percentatge de persones que són victimaris havent estat víctimes oscil·la entre el 30% i el 40%.

Conclusions i propostes

Conclusions

Després de realitzar l'anàlisi de les entrevistes i els estudis realitzats pels interns que conformen la mostra, es pot arribar a una sèrie de conclusions sobre quins són els factors de risc que potencien el canvi de víctima a victimari.

Tot el que es conclou d'aquesta recerca es resumeix en els següents tres punts, redactats de forma seqüencial per entendre com es podria produir la comissió d'un delictes d'homicidi per persones prèviament victimitzades.

- Tot i les diferents perspectives i el baix consens dels professionals consultats, es troba una coincidència en les tres branques professionals. Un factor de risc important que pot potenciar la comissió d'aquest delictes es troba directament relacionat amb la família. Segons com hagi viscut la infància una persona, serà més o menys propensa a cometre un acte delictiu. Des de la perspectiva sistèmica, es pot confirmar aquesta hipòtesi pel fet que està comprovat que els patrons de comportament són apresos i transgeneracionals. Per tant, una persona que hagi viscut en una família que propiciï violència i que hagi patit un episodi traumàtic com la pèrdua per un delictes d'homicidi, té una alta probabilitat de replicar aquest delictes o, fins i tot, de perfeccionar-lo ja que, en els seus patrons de comportament i consciència del dolor aliè, l'agressió pot estar normalitzada. Una família que no educa en contra de la violència o que genera violència en el si familiar genera una propensió a la comissió de qualsevol delictes, que es veurà agreujada per un episodi traumàtic com la pèrdua per un delictes amb dol.

- Els diferents professionals del camp de la intervenció amb interns a l'interior del penal afirmen que, sota el seu criteri professional, un altre factor de risc és la nul·la i/o ineficaç atenció que les institucions públiques donen a les víctimes d'aquest tipus de delictes. La sobreexposició emocional a què les víctimes es veuen sotmeses per una pèrdua traumàtica deu ser continguda i tractada per professionals competents que donin seguiment al cas. El ressentiment o la venjança inconscient sense tractar poden ser totalment alienants per a la víctima. A causa del mal tractament o el no tractament de la víctima d'aquest delicte, la persona que ha patit una pèrdua per homicidi busca saciar-lo de forma inconscient. Es busca saciar la deficiència que va deixar l'experiència com a víctima, provocant lesions a qui va provocar la pèrdua, a una altra persona aliena a l'episodi traumàtic (saciant la frustració de manera inconscient) o autolesionant-se. Això s'agreuja encara més quan les víctimes dipositen en el sistema judicial l'esperança de veure satisfet el seu desig de venjança, però la realitat és que “no és funció del sistema judicial satisfer la víctima des de l'àmbit emocional del dany causat. Sens dubte, la víctima es va a sentir frustrada i desatesa”. (Buch, 2016). La lentitud del sistema judicial i/o la impunitat són estressors destacables que poden generar una explosió emocional a les víctimes.
- Finalment, per seguir la seqüència, una altre factor que pot provocar la comissió d'un delicte és el consum d'estupefaents i altres substàncies addictives en edats primerenques. Una persona que ha viscut violència o que no és sensible al dolor aliè i que de sobte experimenta un episodi traumàtic les seqüeles del qual no són tractades es converteix en una bomba de rellotgeria. El consum d'aquestes substàncies és un agreujant que facilita la manifestació de conductes violentes i pot acabar en la comissió d'un delicte d'homicidi. Tal com diuen els professionals consultats en aquesta recerca, la pèrdua per homicidi representa un trauma per a la víctima, aquest trauma si no es tracta sempre florirà. Aquestes substàncies funcionen com a inhibidors, redueixen el judici i exacerben conductes reprimides, la qual cosa fa la persona més propensa a comissionar un delicte. En aquesta recerca 10 dels 25 interns que componen la mostra es trobaven sota els efectes d'aquestes substàncies a l'hora de la comissió del delicte, els altres 15 restants manifesten no haver estat sota aquests efectes però sí ésser consumidors assidus des d'edats molt primerenques, fet que provoca un deteriorament de les capacitats motrius i cognitives.

Propostes

Un cop dictades les conclusions sobre quins són els factors de risc predominants en la població estudiada, a continuació s'enuncien les següents propostes de treball per mitigar els factors de risc abans esmentats que poden fer que una víctima es converteixi victimari. Aquestes propostes s'estructuren en dos blocs: justícia restaurativa i prevenció d'addiccions.

Justícia restaurativa

Es considera una necessitat urgent que es posin en marxa o que s'incrementin (en el cas que actualment es trobin funcionant) els programes de justícia restaurativa que existeixen com a alternatives al caràcter punitiu d'un procés judicial comú. Atès que el procés judicial mai no satisfarà el costat emocional de les víctimes i que són àmpliament conegudes les deficiències del sistema en l'atenció a les víctimes, cal operar en rutes alternatives que busquin guarir el mal, no només castigar-lo.

Es planteja com a proposta la justícia restaurativa perquè, a causa de la falta d'atenció a les víctimes, aquesta justícia proposa com a prioritat "el reconeixement de les víctimes i els seus drets, una solució basada en la reparació del dany, i no en la venjança, sinó en les necessitats de les parts i la construcció d'un estat de pau" (Pérez Saucedo & Zaragoza Huerta, 2011).

Aquest procés judicial busca no només incidir en les víctimes, sinó també en el victimari i en els membres afectats de la comunitat perquè puguin involucrar-se de manera activa en la resposta del delictes amb la vista posada en la reparació i la pau social, tot enfocant-se en tres pilars fonamentals: responsabilitat, restauració i reintegració.

- a) "Responsabilitat per part de l'ofensor, perquè cada persona ha de respondre per les seves accions o omissions.
- b) Restauració de la víctima, que necessita ésser reparada. Requereix abandonar la seva posició de danyat, així com tota la societat.
- c) Reintegració de l'infractor, el qual necessita restablir els vincles amb la societat que, al seu torn, necessita del bon exercici de tots els seus integrants per al seu bon funcionament" (Pérez Saucedo & Zaragoza Huerta, 2011).

Amb la justícia restaurativa la víctima té l'oportunitat d'enfrontar-se al seu victimari i expressar-li de forma directa com ha repercutit el seu acte delictiu en la seva vida, "la qual cosa produeix un gran impacte psicològic en l'inculpat en enfrontar de manera directa la magnitud dels seus actes respecte de la víctima i no només de manera escrita" (Meza Fonseca, 2004) –com passa en l'actual sistema penal mexicà. D'altra banda, la víctima, en un acompanyament professional, pot també guarir les seqüeles psicològiques que l'acte delictiu va generar. La justícia restaurativa és un procés on les parts involucrades resolen de manera arbitrada i des de la mediació de conflictes com tractar les conseqüències del delictes, "on cada persona assumeix la plena responsabilitat dels seus actes; la qual cosa incrementa la satisfacció de la víctima i redueix l'índex de criminalitat" (Meza Fonseca, 2004).

Per tant, en aquesta mateixa línia, la proposta de treball per mitigar aquest risc de conversió de víctima a victimari comença per, primer, la promoció en els mitjans massius de comunicació de l'existència i viabilitat d'aquests

processos de justícia restaurativa. Posar de manifest publicacions de xifres reeixides en matèria de justícia restaurativa. En pot ser un exemple l'anàlisi comparativa de 40 estudis duts a terme a Canadà, Anglaterra i Estats Units (Umbreit, *et al.*, 2001), tant amb menors com amb adults infractors. “D'un total de 3.142 casos derivats a aquest tipus de programes, es va obtenir un 95% d'èxit en els acords. Pel que fa a les víctimes, el percentatge de satisfacció és d'un 79%, enfront del 57% dels qui participen en un procés judicial. Finalment, cal esmentar que s'estima al voltant d'un 32% la reducció de la reincidència per part dels menors infractors que participen en aquest tipus de programes” (Pulido Valero, 2008).

En segon lloc, la proposta de justícia restaurativa va encaminada a l'elaboració o la promoció d'espais o punts de trobada on es puguin implementar els diferents mecanismes que s'atribueixen a la justícia restaurativa de forma directament dependent del Tribunal de Justícia o de forma descentralitzada a través d'associacions civils expertes en mediació de conflictes i justícia. Els mètodes restauratius que aquí es proposen són una selecció, per a aquest tema en específic, dels proposats per José Benito Pérez Saucedo i José Zaragoza Huerta en la seva recerca *Justicia restaurativa: del castigo al perdón* (2011).

- a) Mediació de la víctima i l'infractor: Busca reunir la víctima i victimari, en un escenari segur i controlat, on ambdues parts poden intercanviar discussions sobre el delictes esdevingut amb l'assistència d'un mediador.
- b) Cercles: Procés en el qual participen la víctima, el victimari i, si escau, la família de tots dos, els seus advocats, s'hi inclou integrants de la comunitat afectats i interessats d'institucions públiques (policia, ministeri públic, poder judicial, familiars, escolars, etc.), institucions socials i privades. Aquesta trobada és dirigida per un mediador, amb l'objectiu d'encaminar la sanació dels afectats per l'acte delictiu, així com aconseguir el compromís i la responsabilitat de l'infractor tot promovent la seva rectificació i reinserció social.
- c) Assistència a la víctima: Són programes que brinden servei a les víctimes per ajudar-les que es recuperin del dany que se'ls ha ocasionat. Es persegueix que ofereixin representació legal a les víctimes del delictes perquè no hi hagi un abandonament per part del sistema legal, una recuperació de les lesions físiques i psicològiques i la consecució d'una reintegració en la societat per part de la víctima.

Aquesta seria una de les propostes de treball que aquesta recerca proposa per mitigar els factors de risc que poden fer que una víctima es converteixi en victimari.

Prevençió d'addiccions

La segona proposta va encaminada a la prevençió del consum de substàncies que poguessin fomentar o propiciar un acte delictiu per part de persones victimitzades. Tot i les campanyes ja promogudes per l'administració municipal, estatal i nacional, cal incrementar els esforços en la prevençió d'addiccions.

En aquesta recerca es pot veure que els membres de la mostra d'estudi van començar amb el consum de substàncies addictives en edats molt primerenques (entre els 12 i els 19 anys), segons la informació que es desprenen de les dades dels estudis aplicats als interns.

Els esforços en matèria de prevençió d'addiccions podrien anar adreçats a la població que es trobés en un rang d'edat anterior a l'esmentat ja que, si es tracta de prevençió, s'ha d'intervenir abans de l'edat mitjana d'inici de consum.

L'aplicació de programes de prevençió poden desenvolupar-se en escoles a partir d'associacions civils la línia de treball de les quals sigui les addiccions o a partir d'institucions governamentals. En aquesta mateixa línia, si la intervenció es realitza en edats prèvies a aquest rang d'edat, cal l'elaboració o l'adaptació d'un material didàctic en matèria de prevençió d'addiccions que pugui ser comprensible per a població menor de 12 anys d'edat. Aquests materials, prèviament certificats i corroborats, podran ser divulgats per les escoles per tal d'educar menors d'edat en matèria de prevençió d'addiccions.

Una altra de les alternatives a aquesta proposta seria l'elaboració de campanyes de sensibilització que poguessin fer-se ressò en els mitjans massius de comunicació, donant visibilitat al problema i conscienciant-hi.

Per concloure aquest informe de recerca, cal esmentar que darrere d'un homicidi sempre hi ha elements que s'escapen de les competències professionals. Darrere de la comissió d'un delictes, sempre hi ha l'alternativa i la voluntat de no executar-lo, però s'ha de ser conscient que els factors de risc aquí presentats dificulten molt actuar d'una manera racional o en la mesura d'allò moralment aprovat per la societat. Encara resta feina a fer. No es tracta de canviar el món, sinó de millorar-lo.

Esteban Buch Sánchez
Doctorat per la Universitat Complutense de Madrid
Treballador social i professor
Investigador en Ciències Socials
Universitat Autònoma de Ciudad Juárez
Chihuahua, Mèxic
estebanbuchsanchez@gmail.com

Bibliografia

Alvarado Mendoza, A. (2013). Víctimas y victimarios: Ámbitos de la violencia. *México Social*.

Recuperat de <http://www.mexicosocial.org/index.php/secciones/especial/item/346-v%C3%ADctimas-y-victimarios>

Amador-Baquiro, J. C. (2010). El intersticio de la víctima-victimario: un análisis de los procesos de subjetivación de cuatro desvinculados de grupos armados en Colombia. *Universitas Humanística*, 69(1), 163-184. Recuperat de <http://www.scielo.org.co/pdf/unih/n69/n69a09.pdf>

Aristizábal, E.; Palacio, J.; Madariaga, C.; Osman, H.; Parra, L. H.; Rodríguez, J.; López, G. (2012). Síntomas y traumatismo psíquico en víctimas y victimarios del conflicto armado en el Caribe colombiano. *Psicología desde el Caribe*, 29(1), 123-152. Recuperat de <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=21323171008>

Bautista, N. P. (2016). De víctima a victimaria: la mujer en la crianza de los hijos. *Diversitas: Perspectivas en Psicología*, 12(1), 83-96. Recuperat de <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=67945904006>

Buch, E. (2016). El trabajador social frente a la victimización secundaria: el reto de potenciar la resiliencia. *Revista d'Intervenció Socioeducativa: Educació Social*, 64(1), 77-88.

Egea Garavito, G. (2014). Violencia filio-parental: De víctima a victimario. *Psicología desde el Caribe*, 31(3), vii-xii. Recuperat de <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=21332837001>

Lacan, J. (2009). *Seminario 18: De un discurso que no fuera del semblante*. Buenos Aires: Paidós.

Meza Fonseca, E. (2004). Hacia una justicia restaurativa en México. *Revista del Instituto de la Judicatura Federal* 18(1), 204-242. Recuperat de http://www.ijf.cjf.gob.mx/publicaciones/revista/18/r18_8.pdf

Muñoz Serván, P.; Muñoz Serván, I. (2001). Intervención de la familia: Estudios de casos. En Pérez Serrano, g. (coord.) *op. cit.*

Niño, B. Y. (1998). *Procesos sociales básicos*. Bogotá: UNAD.

Pérez Saucedo, J. B.; Zaragoza Huerta, J. (2011). Justicia restaurativa: del castigo a la reparación. En *Entre libertad y castigo: Dilema del estado contemporáneo*, 639-654. México: UNAM. Recuperat de <https://archivos.juridicas.unam.mx/www/bjv/libros/7/3104/38.pdf>

Pulido Valero, R. (2008). ¿Es la justicia restaurativa una opción real? Análisis comparativo de dos programas de mediación con menores infractores. *Revista de Mediación* 1(1), 16-25. Recuperat de <https://revistademediacion.com/wp-content/uploads/2013/06/Revista-Mediacion-01-03.pdf>

Umbreit, M. S.; Coates, R. B.; Vos, B. (2001). The impact of victim-offender mediation: Two decades of research. *Federal Probation* 65(3), 29-35.

1 Recerca finançada per FICOSEC.

2 Centre de Reinserció Social.
